

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

מופק בסיוע של:
ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לשירותים רוחניים בתפוצות

חֶמְדָּת יָמִים HEMDAT YAMIM

ויחי תשע"ה

פרשת שבוע

גם דוד על האבות יחשב

הרב יוסף כרמל, ראש כולל "ארץ חמדה"

בפרשת ויחי אנו קוראים על צוואתו של יעקב אבינו לבניו, בהפטר אנו קוראים על צוואתו של דוד המלך לבנו שלמה. ננסה לברר את הקשר העמוק יותר בין הפרשה להפטרה.

המדרש קושר את אדם הראשון לדוד המלך בדרך מעניינת. וז"ל:

"זה ספר תולדות אדם [ה, א] מלמד שהראה לו הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון דור דור ודורשיו וכו'... העביר לפני כל הדורות הראהו דוד חיים חקוקין לו ג' שעות אמר לפניו רבש"ע לא תהא תקנה לזה אמר כך עלתה במחשבה לפני אמר לו (אדם הראשון לקב"ה) כמה שני חיי אמר לו אלף שנים אמר לו (אדם הראשון לקב"ה) יש מתנה ברקיע? אמר לו הן אמר לו (אדם הראשון לקב"ה) ע' שנים משנותי יהיו למזל זה" (ילקוט שמעוני פרשת בראשית רמז מא).

קדושת לוי קושר את מקור שנותיו של דוד המלך אל האבות, בדרך הבאה: אברהם היה אמור לחיות מאה ושמונים שנה, כמו יצחק, אך אברהם ויתר לדוד על חמש שנים וחי רק מאה שבעים וחמש שנה. יצחק חי את כל מאה ושמונים השנים. יעקב היה אמור לחיות מאה שבעים וחמש שנה כמו אברהם, אך כמובא בפרשתנו חי רק מאה ארבעים ושבע שנה ואם כך, נתן לדוד עוד עשרים ושמונה שנים. יוסף, שהיה אמור לחיות מאה ארבעים ושבע שנים, כמו יעקב וחי רק מאה ועשר שנים, כמובא בפרשתנו, נתן לדוד עוד שלשים ושבע שנה. כך קיבל דוד שבעים שנה במתנה מן האבות (70=5+28+37).

(קדושת לוי בדבריו על הפטרת ויחי).

נאיר את הנושא מכיוון נוסף. חז"ל הסבירו כי דוד המלך ביקש מהקב"ה את הבקשה הבאה:

"רבונו של עולם, מפני מה אומרים, אלקי אברהם אלקי יצחק ואלקי יעקב ואין אומרים אלקי דוד? - אמר: אינהו מינסו לי, ואת לא מינסית לי [ענה לו הקב"ה האבות עמדו בנסיון ואתה לא], אמר לפניו: רבונו של עולם, בחנני ונסני. שנאמר בחנני ה' ונסני וגו'" (סנהדרין דף קז ע"א).

כתוצאה מכך מצא עצמו במלכוד, שהרי אם דוד המלך יעמוד בנסיון, הוא כביכול ינצח את הקב"ה בוויכוח ואם חס וחלילה יכשל, המחיר ברור, הוא עלול לאבד הכל. בסופו של דבר נתגלגלה עליו פרשת בת שבע, "שבאה אליו במכאוב", דוד שילם מחיר יקר, אבל בגלל חזרתו בתשובה לא איבד את הכל.

לכאורה במבט ראשון, לא זכה דוד שבקשתו תתקבל והוא לא הצטרף אל האבות המוזכרים בתחילת תפילת שמונה עשרה. אולם, עיון מעמיק מגלה לנו מה כוחה של תשובה. הפסוק הפותח את תפילת שמונה עשרה "די' שפתי תפתח ופי יגיד תהילתך" הוא פסוקו של דוד הלקוח מפרק התשובה שלו (תהילים נ"א).

דוד הוא גם היחיד מבין אישי התנ"ך שנזכר בשמו בתפילת שמונה עשרה, והוא נזכר פעמים: "וכסא דוד מהרה לתוכה תכין", "את צמח דוד עבדך".

זכינו, אם כן, לגלות שהקשר בין פרשת ויחי להפטרה הוא עמוק יותר ממה שנראה במבט ראשון.

הבה נתפלל שנזכה גם בדורנו למנהיגים שיהיו בבחינת תלמידי האבות ודוד המלך.

<p>לע"נ רבי יעקב בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג ז"ל</p>	<p>לע"נ ר' מאיר בן יחזקאל שרגא ברכפלד ז"ל</p>	<p>לע"נ מרת שרה ונגרובסקי בת ר' משה זאב ע"ה נלב"ע י' בתמוז תשע"ד</p>	<p>לע"נ הרב יוסף מרדכי שמחה שטרן ז"ל נלב"ע כ"א באדר א' תשע"ד</p>	<p>לע"נ הרב אשר וסרטיל ז"ל נלב"ע ט' בכסלו תשס"ט</p>
---	---	--	--	---

לע"נ מר שמואל שמש ז"ל, חבר הנהלת 'ארץ חמדה', נלב"ע י"ז בסיוון תשע"ד
לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

Eretz Hemdah
2 Bruriya St. POB 8178 Jerusalem 91080
Tel: 972-2-5371485 Fax: 972-2-5379626

ארץ חמדה, ע"ר
רח' ברוריה 2 ת.ד. 8178 ירושלים 91080
טל' 02-5371485 פקס: 02-5379626

www.erezhemdah.org info@erezhemdah.org

ניתן לקרוא את הדברים גם באתר האינטרנט

הרב יוני לביא, מנהל מוקד "חברים מקשיבים" לנוער (טל': 1599-5000-54 בכל ערב, ובאתר: makshivim.org.il)
ופעיל ב'לב אבות' - קו יעוץ להורי מתבגרים (טל': 02-9973232 ובאינטרנט levavot.org.il)

שלא נצטרך להתחרט

הרגעים האחרונים בהם עומד אדם מול המוות, כשהוא יודע שסופו קרוב ותוך זמן קצר יעצום את עיניו לעולמים, מאפשרים לו מבט נדיר ויוצא דופן על חייו. הוא מסוגל לראות אז דברים ולהגיע לתובנות שהיו נעלמות ממנו במשך שנים ארוכות. בוני וואר היא אחות אוסטרלית שעבדה במשך שנים במחלקה סיעודית. היא טיפלה במסירות בחולים שנותרו להם לא יותר מאשר כמה שבועות לחיות, ונהגה לשוחח איתם על חייהם ועל הרגשתם. אחת השאלות ששאלה אותם היא האם יש דבר שהם מתחרטים עליו. היא ביקשה לדעת האם במבט לאחור יש דבר שהיו עושים באופן שונה.

היא שמעה תשובות שונות לשאלה הנוקבת והמרתקת הזו, אך היו חמישה דברים שחזרו על עצמם שוב ושוב. הראשון היה **"הלוואי שהיה לי האומץ לחיות את החיים כפי שאני רוצה ולא כפי שאנשים ציפו ממני לחיות"**. לאורך חייו מקבל אדם מאות ואולי אלפי החלטות. הוא בוחר להתנהג, להתלבש, לדבר ואפילו לחשוב בצורה מסויימת, מבלי לשים לב עד כמה הוא מושפע ומנוהל על ידי רצונם של אחרים. הוא מוותר על חלק מחלומותיו או משנה אותם בהתאם למה שהסביבה, ההורים, החברים, מצפים ממנו. צריך אומץ כדי להיות נאמן לעצמך ולחיות את החיים כפי שמתאים לך באמת.

התשובה השניה היתה **"הלוואי שלא הייתי עובד כל כך קשה"**. החרטה הזו הגיעה מכל גבר שהיא טיפלה בו ומחלק לא קטן מן הנשים. הם החמיצו את הילדות של הילדים שלהם, את החברה של ההורים ושל בן/ת הזוג שלהם, והתמסרו לעבודה במשך ימים ולילות. אם בעבר היתה איזושהי הפרדה בין שעות העבודה לשעות הבית, בעידן המודרני היא כמעט ונעלמה. הטלפונים והמיילים מלווים אותך לכל מקום, והדחף להשקיע עוד ועוד בעבודה ולפתח קריירה שואב את האדם ועושק ממנו את הזמן עם האנשים האהובים עליו ביותר. מבלי להרגיש הוא מפסיד את רגעי הקסם המשפחתיים והזוגיים שלא יחזרו עוד. יש לאדם צורך להתפרנס, אבל האם הכרחי שהעבודה תתפוס נפח כה גדול מן החיים ומן המקום בנפש?

התשובה השלישית היתה **"הלוואי שהיה לי את האומץ להביע את הרגשות שלי"**. מתברר שאנשים רבים מדחיקים את הרגשות שלהם. הם עצורים ומאופקים, שומרים דברים בפנים ונמנעים מללכת עם הלב שלהם ולבטא כלפי חוץ את מה שנמצא אצלם בפנים. הם מפסידים בזה הרבה חום, שמחה ואהבה שהיו יכולים להופיע בינם לבין האנשים הקרובים אליהם. רבים פיתחו מחלות ולחצים שנבעו בעיקר ממרידות וכעס ששמרו בפנים במשך שנים, 'התבשלו' בחמיצות ליבם, ולא נתנו הזדמנות לדברים לצאת החוצה ולהתברר.

התשובה הרביעית היתה **"הלוואי שהייתי שומר על קשר עם החברים שלי"**. בעולם של פייסבוק וווצאפ זו נראית אמירה מוזרה, אך אולי דווקא היום היא משמעותית מאי פעם. חברות אמיתית וקשר עמוק הוא מצרך יקר ערך שהפך בתקופתנו לנדיר במיוחד. למרות ריבוי ה'חברים' לכאורה, רבים נלכדו עמוק בחייהם הפרטיים ונתנו לחברי האמת וידידי הנפש שלהם לחמוק עם השנים מהידיים. הם היו עסוקים מאוד בדברים אחרים ולא הקדישו לחברות את הזמן והמאמץ שמגיע לה. "כשהם גוססים", מספרת בוני וואר, האחות האוסטרלית, "כולם מתגעגעים לחברים שלהם...".

התשובה החמישית והאחרונה היא **"הלוואי שהייתי נותן לעצמי להיות מאושר יותר"**. רבים מידי האמינו לאורך רוב חייהם שלהיות מאושר זה פרי הגורל או המזל. רק בעמדם לפני המוות הם קלטו שלפני הכול **אושר הוא עניין של בחירה**. נוח יותר להיתקע בהרגלים ודפוסי התנהגות ישנים, להישאר ב'אזור הבטוח' ובמקום המוכר והנוח. אך מי שירשה לעצמו להתקדם הלאה, שלא יפחד לשנות, שיהיה מוכן להתאמץ ולנסות גם במחיר של נפילה כואבת או טעות, יגלה שאופקים חדשים נפתחים לפניו והאושר הנכסף קרוב מתמיד.

מתברר שחז"ל תמצתו במשפט אחד את המסקנה המרכזית העולה ממחקרה המרתק של האחות האוסטרלית. **"שוב יום אחד לפני מיתתך"**. שאלו תלמידיו את רבי אליעזר: וכי אדם יודע באיזה יום ימות שיעשה תשובה? אמר להם: כל שכן שיעשה תשובה היום שמא ימות למחר, ישוב למחר שמא ימות למחרתו, ונמצא כל ימיו בתשובה" (אבות דרבי נתן טו, ד). את רובן ככולן של התובנות הנ"ל יודע האדם בתוך ליבו גם כשהמוות עוד רחוק ממנו. אלא שבשטף החיים הוא מדחיק ומתעלם מהן, וכשמגיע הרגע בו הן מהדהדות בקול רעם גדול וניצבות לפניו, מתברר שכבר מאוחר מידי.

ומה אתכם? איפה הדברים הללו פוגשים אתכם בחייכם? האם יש דברים נוספים שהייתם מוספים לרשימה? מה אפשר לעשות כדי שנוכל בבוא היום (שמי יודע מתי יבוא...) להביט אחורה בסיפוק ולומר לעצמנו – "אח, אלו היו חיים נפלאים ששווה לחיות אותם!"...

בהשראת אתר lifehacks. יפורסם בעלון 'שבת בשבתו'

חמדת הדף היומי

דינו של ייבום על ידי קטן מעל גיל תשע

הרב עקיבא כהנא

מובן מאליו, כי קידושין ונישואין לא שייכים בקטנים, שהרי על מנת ליצור קידושין ונישואין צריכים דעת של המקדש, שאינה קיימת במלואה כאשר המקדש אינו בר מצוה. המקרה היחיד שבו יתכן קטן מתחת לגיל בר מצוה הנשוי לאשה מדאורייתא, הוא על ידי מצוות ייבום, שאותה הוא מקיים, ובכך ממשיך את נישואי אהיו.

ברור אמנם, שקטן פחות מבן ט' שנים אין ביאתו ביאה (סנהדרין, יבמות נז ע"ב ועוד) ואם בא על יבמתו אינו כלום, אמנם הגמרא אומרת (יבמות צו) שמעל גיל ט' קונה ביאתו כמאמר מדרבנן.

נחלקו הראשונים מה היה צריך להיות הדין לגבי קטן: **לדעת רמב"ן (נדה מה, יבמות צו)** מדאורייתא היה צריך להיות הדין שקונה לגמרי כי לא צריך כוונה לקניין בייבום, ומדרבנן הפקיעו את קניינו והפכו אותו רק למאמר. **אמנם, תוספות (יבמות נז ע"ב, קידושין י ע"א וכן רשב"א) לומד מהגמרא בקידושין (י ע"א)** שממעטת מהפסוק 'אשר ינאף את אשת איש', שהבא על אשת קטן אינו עובר על איסור. מזה למד תוספות שמהתורה קטן אינו קונה את יבמתו, אלא שתיקנו חכמים שביאתו תחשב כמו מאמר.

ברש"י יש סתירה בין דבריו בקידושין (יט) שם הוא אומר כשיטת רמב"ן שמדאורייתא ביאתו של היבם קונה, ורק מדרבנן לא קונה, **וביבמות (צו) רמב"ן מדייק מדרבנן** שאומר שלא קונה מהתורה.

העונג יום טוב (קעט) מבאר שלדעת תוספות הסיבה שלא קונה מדאורייתא, למרות שבייבום לא צריך כוונה על מנת לקנות את היבמה, היא מכיוון שמערכת הנישואין כוללת בתוכה שעבודים הדדים, ולא ניתן להטיל אותם על הקטן. בגלל ההשלכות הקנייניות שלא יכולות לחול עליו, אין הקטן קונה כלל כיון שאין אישות לחצאין, והפסוק חידש שמי שבא על אשת קטן אינו חייב מיתה, מכיוון שאין לקטן קניין גמור.

רמב"ן מביא ראייה לשיטתו מתוספתא (יבמות פרק יא) הכותבת שכל שאין צריך דעת בביאה, ביאתו ביאה. ומוכח מזה שבייבום היבם קונה למרות שהוא פחות מבן ט'. **עונג יו"ט דוחה ראייה זו** ומבאר שהתוספתא באה להסביר את ההבדל שבין יבם חרש שקנה את יבמתו, לבין בעל חרש, שהיבם לא קונה אותה, כיון שקידושין צריכים דעת.

יד המלך מקשה על רמב"ן שלכאורה מפורש במשנה ביבמות (דף צו ע"ב) שאם קטן בא על יבמתו, ולא בא עליה אחרי שהגדיל, ונשא אישה אחרת כשהיה גדול ומת, אחיו חולץ לאחת ומייבם לשנייה, ורואים שהראשונה אינה נחשבת אשתו של הקטן מדאורייתא. אחרת זה כמו שתי יבמות שנפלו מבית אחד, ואם כן אם חלץ לאחת, נאסר בצרתה?

עונג יו"ט מוסיף שגם לשיטת תוספות, שהקטן קנה את יבמתו מדאורייתא, מכל מקום כשיגדל לא יוכל להוציא את היבמה בגט ולפטור אותה, כי כאשר הוא קטן הוא לא קיים את מצוות ייבום. **לפי זה ניתן לתרץ** שכיון שהקטן לא קיים מצוות ייבום באשה זו, הרי שעדיין זיקת האח הראשון קיימת עליה, והאח השני יוכל לחלוץ לה, ולכוון שבא לחלוץ לה מזיקת של הראשון, כך זיקת האח השני (הקטן שהגדיל) תישאר והוא יוכל לייבם את האישה השנייה מדין זיקת הקטן.

סיכום: נחלקו הראשונים האם קטן מעל גיל תשע קונה את יבמתו, מדאורייתא, או רק מדרבנן. ביארו האחרונים שהסיבה שלא יוכל לקנות את יבמתו, היא משום שקניין זה כולל בתוכו מחויבות ואחריות שהתורה לא מטילה על קטן. לדעת העונג יום טוב גם לשיטה שקנה את יבמתו, יהיה זה כדין קנין, ולא כקיום מצוות ייבום.

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן,

יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה"

הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח וביור מקיפים במקורות. בין הנושאים הנדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה,

כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד.

זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.

לרכישה

Pforzheim, Germany

פורצהיים, גרמניה
שבט תשס"ה

שינוי נוסח התפילה כשהשתנה הרכב המתפללים בבית הכנסת

שאלה

מאז היווסדו, התפללנו בבית הכנסת שבקהילתנו בנוסח ספרדי – נוסח עדות המזרח, כיוון שרוב המתפללים היו יוצאי בוכרה ופרס. בימים אלה נמצא בשיפוץ מבנה גדול יותר, שישמש בקרוב בעזרת ה' כבית כנסת וכמרכז קהילתי. האם ניתן, בעת המעבר לבית הכנסת החדש, לשנות את נוסח התפילה לנוסח ספרד, הנהוג גם בבתי הכנסת בארץ, לפי סידור רינת ישראל בנוסח ספרד? הואיל ורוב המתפללים כיום אינם יוצאי בוכרה ופרס, דרישת ועד הקהילה היא לשנות את נוסח התפילה כדי לקרב רחוקים – את אחינו היהודים מברית המועצות לשעבר. אין תקנון מחייב לבית הכנסת.

תשובה

בעיקרון, אין לשנות נוסח תפילה שנקבע בבית הכנסת על-פי רוב המתפללים בו¹ בזמן היווסדו². גם אם חל שינוי בהרכב המתפללים ועכשיו רובם מתפללים בנוסח אחר, כל עוד נשארו מתפללים שמנהגם כנוסח המקורי אין לשנות, אפילו אם הציבור עצמו מעוניין לשנות את נוסחו³. במקרה שכזה, כל אחד יתפלל בלחש על-פי מנהג אבותיו, ושליח הציבור יתפלל בקול רם כפי הנוסח שנקבע בבית הכנסת (לגבי התנהגות המתפללים בדברים שבקדושה, וכן לגבי תפילת הלחש של השי"ץ, עיין בהערה)⁴. אמנם בנדון דידן, שרוצים לשנות את הנוסח כדי לקרב רחוקים, יש להתיר⁵. המעבר לבניין חדש גם הוא סניף להיתר⁶, ואם הדבר אפשרי עדיף לשנות את שם הקהילה, כדי שתהיה בכך הצהרה שמדובר מכאן ואילך בקהילה חדשה⁷. רצוי לתקן גם תקנון חדש לבית הכנסת⁸. הנחת היסוד שלנו היא שציבור המתפללים רוצה בשינוי זה. יש לוודא ששינוי לנוסח ספרד לא יעורר התנגדות⁹ ומחלוקת חלילה. במקרה של מחלוקת, אין לשנות את הנוסח¹⁰.

¹ לפי שו"ת "מנחת יצחק" (ז' ס"ד) קובעים נוסח תפילה בבית כנסת לפי הנוסח שהרוב מתפללים על-פיו בפועל, גם אם בהצבעה היו חלק מהם מצביעים עבור נוסח אחר. ועיין גם בשו"ת "במראה הבזק" ח"ה תשובה יב.

² שו"ת "חתם סופר" (ח"מ השמטות ס"י קפח ד"ה אה"ו), וכן נראה ב"פרי חדש" (דני מנהגי איסור, או"ח ס"י תצו אות יט), שו"ת "אגרות משה" (ד, או"ח ב' ס"י כא) על-פי "חק יעקב" (או"ח ס"י תסח ס"ק ט), שכתב: "דרך באין שם כלל מאלו שהיו שם במנהגים, דמתחילה נתבטל מנהגם כיוון שנתבטל הקהל... ושו"ת "עשה לך רב" (ד' ס"י טו).

עיין ב"שילטי גיבורים" (עבודה זרה ב' ע"א בדפי אלפס בסוף הקטע הראשון, הובאו דבריו ב"מגן אברהם" ס"י תצו ס"ק ו) שמסתפק אפילו כשנחרבה כל הקהילה, "ואם נעקרו משם כל אנשי המקום ההם לגמרי ועמד כך המקום כמה שנים בלתי יהודים כלל, ואחר-כך באו לעמוד שם יהודים ממקום אחר שידועים הוראת חכם ההוא שהיה עומד שם, מסופקני אם עליהם להנהיג כך או לא, וצ"ע". אבל ב"חק יעקב" (שם בס"י תסח ס"ק ט) דוחהו, ופוסק ש"כיוון שנתבטל הקהל נתבטל מנהגם, ואסתלק מעשה ראשון כי פנים חדשות באו לכאן... והסכים עמו שו"ת "אגרות משה" (או"ח ב' ס"י כא).

צריך עיון בשאלה כמה מתפללים לפי הנוסח הישן יידרשו כדי להשאיר את המנהג המקורי. קשה לדייק משו"ת "אגרות משה" (שם), דמצד אחד כתב ש"מסתבר שאסור לשנות... כיוון דאיכא שם גם הרבה מאלו דנוסח אשכנזי אף שהם מיעוט... אם יש שם עדיין הרבה מהם משמע שיש דין המנהג על המקום... ומשמע שלדעתו דרוש שישאר מיעוט ניכר של מתפללים לפי הנוסח הראשון. אבל באמצע הציטוט הנ"ל כתב "אגרות משה": "עייני בח"י (= "חק יעקב")... דרך באין שם כלל מאלו שהיו שם במנהגים דמתחילה נתבטל מנהגם, כיוון שנתבטל הקהל", ומשמע מזה שכל עוד שנשארו אפילו מיעוט קטן, ואולי אפילו אדם אחד, יש להמשיך לפי המנהג הישן. שני הביטויים הנ"ל: "איכא שם הרבה" ו"אין שם כלל", אינם מופיעים ב"חק יעקב" עצמו. ונראה לומר בזה באופן כללי שיהיה תלוי בהגדרת "נתבטל הקהל" (ביטוי שמופיע ב"חק יעקב" וגם ב"אגרות משה"), דהיינו שתלוי אם בגלל המספר הקטן שנשארו מהמתפללים לפי הנוסח הראשון ייראה לאנשים כאילו הקהילה המקורית נתבטלה ועכשיו מתפלל בו קהל חדש. ועיין ב"ביאור הלכה" (או"ח ס"י תסח ס"ע ד' ד"ה וחומרי המקום).

בספר "ועלהו לא יבול" (א' עמ' טו) משמע שדעת הגר"שז' אויערבאך הייתה שכאשר הרוב משתנה ניתן יהיה לשנות את נוסח בית הכנסת (אם כי קשה לקבוע את דעתו בוודאות על-פי מה שמופיע שם).

³ כן משמע לכאורה מ"מגן אברהם" (ס"י סח), על-פי גירסתו בירושלמי (עירובין פ"ג ה"ט): "אע"פ ששלחנו לכם סדר תפילות אל תשנו ממנהג אבותיכם". ועיין באריכות ב"שער אפרים" (מווילנא, או"ח ס"י י, ח' ע"א, ד"ה ועל דבר, והלאה) לגבי ההלכה כש"רוב הקהל או אפילו רוב פרנסי הק"ק והמה טובי העיר מסכימים לבטל המנהג".

⁴ אמנם ב"פאת השולחן" (ארץ ישראל ס"י ג' ע"י יד, וב"בית ישראל" ס"ק לב) פסק דגם בכהאי גוונא שייך איסור "לא תתגודדו", ומוטל על כל יחיד ויחיד להתפלל גם בלחש על-פי נוסח בית הכנסת. אבל רבו החולקים עליו, ועיין בשו"ת "שיבת ציון" (לבנו של ה"נודע ביהודה", ס"י ה) שכותב: "וכל זה במנהגי בית הכנסת ונוסחי התפלות בציבור בחזרת השי"ץ ובפיוטים וכדומה... אבל בתפילה בלחש כל יחיד ויחיד צריך להתפלל כפי מנהגו... שו"ת "בית יצחק" (יו"ד ס"י פח אות ב) מציין את תשובת "שיבת ציון" הנ"ל, ונראה שהוא מסכים עמו.

וכן שו"ת "משיב דבר" (ס"ע יז) פסק "דבתפילה בלחש אסור לשנות מהנוסח שנהגו מכבר, ולכולי עלמא לית כאן משום לא תתגודדו; להרמב"ם משום שאין כאן מחלוקת, ולהרא"ש משום דאינו אלא מנהג, וכולי עלמא סבירא ליה שיוצאים בשני הנוסחאות, ולא כמש"כ בספר פאת השולחן... אבל בקדושות שבקול רם וכדומה ודאי אסור לשנות ממנהג שהוא שם מפני המחלוקת, ולהרמב"ם יש בזה משום לא תתגודדו". וכן פסקו ב"אגרות משה" (או"ח ב' ס"י כג, ושם או"ח ד' ס"י לג) וב"ביע אומר" (ו' או"ח ס"י י' אות ד).

מן הראוי לציין שלגבי השינויים שבקדושה, למשל אם לומר "נקדש" או "נקדישך" וכדו', ה"אגרות משה" שם כתב שיאמר כנוסח הציבור, וכן מופיע בספר "ועלהו לא יבול" (א עמ' צג) בשם הגרש"ז אויערבך (ויש לעיין בזה על-פי מה שמופיע בספר "הליכות שלמה" א עמ' עא-עב). שו"ת "יביע אומר" (שם) פסק שיאמר כנוסח אבותיו, משום שבעיקר הקדושה, היינו בפסוקים, אין הבדל בין הנוסחים. יש לציין עוד שנחלקו לגבי נוסח שליח הציבור כאשר מתפלל בלחש. בשו"ת "אגרות משה" (או"ח ב סי' כט, ושם ד סי' לג סוד"ה הנה דבר) כותב שגם בלחש יש לשייך לומר כנוסח הציבור, כיוון שהוא מתפלל בלחש כדי להסדיר את תפילתו. אבל בשו"ת "שואל ומשיב" (תליתאה א סעי' רמז), ובספר "אהלך באמיתך" (לרב בצלאל שטרן, פרק כו סעי' י אות ב) כתב שיתפלל בלחש לפי מנהגו, וגם שו"ת "מנחת יצחק" (ו סי' לא אות ג) כתב שכן נוהגים. ועוד עיין בזה בספר "הליכות שלמה" (א עמ' סח-סט).

5 בשו"ת "שיבת ציון" (סי' ה) כתב: "אף על פי כן נלע"ד שרשאים לשנות מנהגם, כיוון שיש בו צורך להם להשיג מנין עשרה להתפלל בבכיה... וגם הוא צורך להנערים אשר לא הורגלו כעת בשפת הספרדים וצריכים לשייך אשכנזי, בצורך גדול כזה ההכרח לא יגונה לבטל מהם מנהג ספרדים למנהג אשכנזים..." ומביא לזה הוכחה מברכות (מז ע"ב) שר"א שחרר את עבדו ועבר על מצוות עשה דאורייתא כדי להשלים מניין. ניתן לטעון שאם בנדון של ה"שיבת ציון" מותר היה לשנות כדי להשיג מניין, בוודאי שבנדון שלנו ניתן יהיה לשנות כדי להציל נפשות ולקרר רחוקים. (ואמנם, ב"שיבת ציון" מדובר בשינוי זמני, על דעת זה שכאשר הציבור הספרדי יגדל הוא יחזור למנהגו; ומכל מקום נראה ברור מתשובתו שנקודה זו אינה מעכבת).

אלא דמכל מקום נראה שאין משם הוכחה גמורה, שהרי בנדון שלו לא הייתה אפשרות כלל להמשיך לפי מנהגם הספרדי; הברירה הייתה אם לעבור לנוסח אשכנזי או להפסיד את כל המניין. וייתכן שרק בכהאי גוונא התיר לשנות את מנהג בית הכנסת, כדי להציל את עצם המשך קיומו – מה שאין כאן בנדון שלנו, שאין סיכון שהמניין יתבטל גם אם לא ישנו את נוסח התפילה.

6 דבאמת יש לצרף כאן כמה סינפים להתיר:

ה"חק יעקב" שם (סי' תסח ס"ק ט) מביא את שיטת הרמב"ם (יום טוב פרק ח הל' כ), שמשמע ממנו שמי שהולך ממקום למקום חייב לשמור על חומרי מקומו המקורי גם אם אין דעתו לחזור; ומסביר ה"חק יעקב": "וטעמו נראה לי דסבירא ליה דעיקר המנהג חל על האדם ממקום שיצא משם, וחומרי מקום שהלך לשם הוא רק מפני המחלוקת. אבל לרא"ש (פסחים פ"ד סי' ד), לר"ן (פסחים יז ע"ב מדפי אלפס, ד"ה ורבה) וריב"ש (שו"ת סי' מד), כשאין בלעדו לחזור יקבל את מנהגי המקום שהולך לשם מעיקר הדין. וכתב "אגרות משה" (או"ח ב סי' כא) שדבריו הנ"ל (לעיל בהערה 2), שביטל כנסת נשאר בנוסחו המקורי למרות שינוי ברוב המתפללים הם ככונים לפי הרא"ש, ר"ן וריב"ש, "דהדין של מנהג חל על המקום כ"ז [=כל זמן] שיש שם קהל"; אבל "לרמב"ם, דהעיקר חל על האדם מנהגי [מקום] שיצא משם, אפשר יש למיזל בתר הרוב [הנוכחי], אף שבאו אחר כך". ועוד עיין לעיל בסוף הערה 2 לגבי מה שמופיע בספר "ועלהו לא יבול".

בשו"ת "אגרות משה" (ו או"ח ד סי' סה) דן בבית כנסת שנוהגים להתפלל בו בהברה אשכנזית, וכעת יש בחור בר מצווה שרוצה לקרוא את הפרשה בהברה ספרדית, ופסק ש"יש להנהיג מפני השלום שיקרא הנער בבית הכנסת, ויקראו פרשת השבוע בהברה אשכנזית כמנהגם תמיד בחדר שני..." , כנראה כדי להמשיך לקיים את מנהג בית הכנסת גם באותה שבת.

בסוף התשובה הוא מוסיף: "וגם יש לעיין בארגעטינא, שנקבצו מכל המדינות ולא כל כך בריבוי שיתיישבו במקום ביהכ"נ אחד יהודים שבאו ממקום אחד שנוהגים מנהג אחד ומדברים בהברה אחת שיוכלו לקבוע מנהג, דאף אם מעט הראשונים היו הרוב במקום אחד, הרי ידעו ובנו ביהכ"נ גם אדעתא דאלו שיבואו אח"כ שאפשר שיהיו מרובין". היינו שאם כאשר בונים בית כנסת יודעים שעלולים להגיע מתפללים נוספים שישנו את מצב הרוב, ייתכן לומר שהקביעה המקורית למנהג בית הכנסת אינה קובעת לתמיד.

ונראה לדמות סברה זו לדברי המהריב"ל (בשו"ת ב חלק ג סעי' יד, ח ע"א בטור השמאל) לגבי קהילה שלמה שנקעה ממקומה ועברה למקום שיש בו מנהג אחר. בעניין זה הוא כותב: "אבל בנידון דידן, שבאנו גרושים מארצות אדום עם רוב קהילות, בכגון האי לא אמרינן קמא קמא בטיל, דמרובים ומרובים היו הבאים בכל פעם ופעם, וידוע היה שבכל יום ויום היו עתידים לבוא, ואם כן חייבים הם לקיים מה שנהגו אביהם לחומרא..." ועיין עוד בעניין זה בספרו של המהרש"ם (שו"ת יו"ד סי' מ, יד ע"ב סוד"ה ועתה).

יש לציין ש"פרי חדש" (שם בדיני מנהגי איסור אות יט) מביא את המהריב"ל והמהרש"ם הנזכרים, וטוען: "ולדידי אין דבריהם קיימים אלא כשבאו ונעשו קהל אחרת... דהשתא אכתי הם חייבים בתקנותיהם הקודמות, דכל קהל יש לו דין עיר... הא לאו הכי נראין הדברים כמ"ש דאף אם באו מרובים... גירי בתר קמאי במנהגותם בין לקולא ובין לחומרא, וזה ברור בעיני... אבל יש להעיר ששם מדברים על מקרה שבו החדשים המגיעים אמורים להתבטל ולעבור לגמרי למנהגי המקום החדש. כאשר בנידון דידן, שבו אין היחידים החדשים עוברים בעצמם למנהגי בית כנסת (כנ"ל בהערה 4), ייתכן ש"פרי חדש" יודה שלא נאמר קמא קמא בטיל.

יש מקורות שמקלים באופן כללי לגבי שינוי נוסח התפילה. שו"ת מהרש"ם (או"ח סי' לה) דן לגבי שינוי מנהג בנוסח התפילה, וכתב: "כי לע"ד לא מצאנו ולא ראינו שאין לשנות מנהג אבותינו כי אם בדבר שיש נדנדו איסור... אבל בכי האי גוונא דליכא צד איסור כלל ועיקר ולא הרחקת עבירה, בהא פשיטא דלא שייך בה משום לא תטוש תורת אמתך". ומדייק כך מהר"ן בפסחים (יז ע"ב בדפי אלפס ד"ה ונמצינו) שכתב: "ונמצאו למדין בתורת המנהגות שכל מנהג איסור שהוא בעיר אמת... שהן החמירו על עצמן לעשות סיג לתורה או לדבר שהוא מחלוקת חכמי ישראל ונהגו כדברי האוסר, כל בני העיר חייבין בו מן הדין שנתאמר ואל תטוש תורת אמתך", ומשמע שבמנהג שאינו של איסור אין דין "אל תטוש". על סמך זה מסכים מהרש"ם שם להתיר לעבור מנוסח אשכנזי לנוסח ספרד, אם בגלל זה תהיה התפילה מובנת יותר למתפללים. והסכים עמו שו"ת "דברי יוסף" (סי' א ד"ה ושפתיו ברור מללו), שכותב על-פי יסוד זה ש"העיקר בהם לבחור הסברא היותר נכונה...", וכן מסכימים בשו"ת "ישכיל עבדי" (ז סי' ח) ובשו"ת "יביע אומר" (ו או"ח סי' י אות ז).

ב"שו"ת מהרש"ל" (סי' ו, ד ע"ב בטור השמאל) מתייחס למנהג "דאין איסור בדבר אלא שטוב יותר לכתחילה", וכותב עליו שיותר לבטלו "היכא דאיכא חשש איסור" של חוסר צניעות בטבילת נשים. על-פי דבריו טוען שו"ת "חסד לאברהם" (או"ח סי' ט, ח ע"א בטור הימני) שיש לעבור מנוסח תפילת אבותינו לנוסח שלימד ה"רב גדול ומקובל בקדושה ובטהרה האר"י ז"ל" (לגבי עדיפות נוסח האר"י, עיין בהמשך בהערה זו). ומביאו שו"ת "בית יצחק" (יו"ד ב סי' פח אות ג), וכנראה מסכים עמו.

בשו"ת מהר"ם שייק (חו"מ סי' כד ד"ה ואע"ג) כתב לגבי שינוי נוסח התפילה ש"מ"מ נ"ל מי שנפשו חשקה למנהג האחר... מצינו בגמרא וכן הוא בחובת הלבבות שלמצוה לא מעשה שהאדם מוצא בנפשו חשק, בוודאי יש לזאת המצוה והמעשה שייכות לנשמתו טפי..." במקרה שלנו, שבו רוצים לעבור לנוסח ספרד, יש יותר מקום להתיר לפי דעות מסוימות. מפורסמים הם דבריו של "משנת חסידים" (במפתח הכוונות לתפילת ערבית אות ג) ש"אם לא ידע אם בנפשו הוא המנהג שתפסו אבותיו, נוח לו שיתנהג כמנהג המובחר שקיבל הרח"ו כוונותיו עליו מהאר"י זלה"ה... לתקן תיקון הצריך למעלה". ומעין כך גם ב"ליקוטי אמרים" של המגיד ממזריטש ("מגיד דבריו ליעקב" יג ע"ב ד"ה בנידון; סי' צו במהדורת ש"ץ-אופנהיימר), ועיין עוד בהקדמה ל"שער הכולל". על-פי זה יש טוענים שמותר (ואפילו עדיף) לעבור לנוסח האר"י. עיין בשו"ת "חסד לאברהם" הנ"ל (שלדעתו שינוי כזה נחשב כחומרה; בנקודה זו עיין בשו"ת "מנחת אלעזר" (סי' יא טז ע"ב), שו"ת "דברי חיים" (ב סי' ח), שו"ת "מנחת יצחק" (ז סי' ד), ושו"ת "יביע אומר" (ו או"ח סי' ז).

אם כן, מתוך הנחה שמדובר בשאלתנו בשינוי לנוסח האר"י ז"ל, יש כאן עוד סינף להתיר. ולכאורה כל הדעות הנ"ל שמתירות ליחידים לשנות את נוסחם יתירו גם לציבור שלם לשנות את נוסחו, וכל שכן בנדון דידן, שבו רוב המתפללים כבר מתפללים בנוסח ספרד. אלא שרוב הסוברים שאין לשנות מנוסח תפילת אבותינו. ב"פאת השלחן" (ארץ ישראל סי' ג, ב"בית ישראל" ס"ק לא), ובשו"ת "שואל ומשיב" (תליתאה א סי' רמז) דוחים את המהרש"ם הנ"ל, וטוענים שמי שמשנה נוסח תפילה עובר על איסור "לא תטוש".

גם "פרי עץ החיים" (שער א, ענין תפילה), לאחר שהביא את ענין י"ב השערים שברקיע על-פי האר"י ז"ל, כותב: "לכן כל אי ואי ראוי להחזיק כמנהג תפילתו, כי מי יודע אם הוא משבט ההוא... וטוען מזה בשו"ת מהר"ם שייק (או"ח סי' מג) ש"פרי עץ חיים" מחולק עם ה"משנת חסידים" הנ"ל. אמנם בנקודה זו עיין בשו"ת "מנחת אלעזר" (סי' יא טו ע"ב) שטוען אחרת. וכן נחלקו בזה הגרי"מ חרל"פ והגר"ע הדאיה, עיין בשו"ת "ישכיל עבדי" (ה או"ח סי' יז). ובשו"ת "חתם סופר" (או"ח סי' טו, ב) טוען שרק מי שמבין בסודות האר"י

מותר לו לשנות (כמו שעשו רבותיו של "חתם סופר", הגר"נ אדלער ובעל ה"הפלאה"), אבל "מי שאינו יודע עד מה אין לו לשנות נוסחתינו כמצווה עלינו בימגן אברהם" (סי' סע' ח בשם ירושלמי), ושכן כתב האר"י עצמו" (ועוד עיין שם בסי' טז בטענותיו נגד הרעיון של "שער הכולל").

גם "משנה ברורה" (סי' סח ס"ק ד) כתב על-פי "פרי מגדים" (שם ב"אשל אברהם" בתחילת סי' סח) ש"לכו"ע אין לשנות כל אחד ממנהג מקומו, כגון מנוסח אשכנז לנוסח ספרד או להיפך וכל כהאי גוונא, כי שנים עשר שערים בשמים... "ובשו"ת "אגרות משה" (או"ח ב סי' כד) כתב: "הנה ידוע שכל אנשי פולין ואוונגראן... התפללו כולם בנוסח אשכנז, אך אח"כ התחילו ראשי החסידים להנהיג להתפלל בנוסח אחר... ואין ידוע טעם ברור במה שהתירו לשנות נוסח הקבוע נגד הירושלמי שהביא הימגן אברהם" (ר"ס סח)...

וגם אם נחליט כדעות שמותר לשנות לנוסחו של האר"י, עדיין יש להעיר שהקביעה מהו נוסח האר"י האמיתי כלל אינה ברורה. בין הסידורים השונים שטוענים כי הם על-פי נוסח האר"י ז"ל ישנם שינויים רבים, ורבים טוענים שדווקא נוסח עדות המזרח, שממנו אנו דנים אם מותר לשנות, הוא התואם לנוסחו של האר"י (ולא מה שנקרא נוסח ספרד או נוסח אחיד). בעניין זה עיין בשו"ת "דברי חיים" (ב סי' ח), שו"ת "מנחת אלעזר" (א סי' יא, טו ע"ב-טז ע"א, ושם יז ע"א-יז ע"ב), במאמר נוסח התפילה (של "מנחת אלעזר", המודפס ב"חמשה מאמרות"), בשו"ת "ישכיל עבדי" (ב או"ח סי' ג אות יב, ושם ד או"ח סי' ג), בשו"ת "אגרות משה" (או"ח ד סי' נד), בשו"ת "מנחת יצחק" (ז סי' ד), ובשו"ת "יביע אומר" (ו או"ח סי' י אותיות ז ו-ט).

אם נאמר שנוסח עדות המזרח הוא הנוסח האמיתי של האר"י, יצא שיש שיטות שדווקא אין לעבור ממנו לאף נוסח אחר. העובדה שהמניין עובר עכשיו לבניין חדש גם היא יכולה לשמש כסניף להתיר, שהרי אם הסיבה להמשיך בנוסח הקודם היא מצד מנהג המקום, אפשר לטעון שעכשיו מדובר במקום חדש.

ואמנם במקורות שהזכרנו לעיל בהערה זו באות ב (שו"ת מהריב"ל, שו"ת מהרשד"ם ו"פרי חדש") מופיע שאם כל הקהילה נעקרת למקום חדש אבל שארית יחד כקהילה עצמאית, היא חייבת לשמור על מנהגיה הקדומים. והרי במצב שלנו כל הקהילה עוברת, בתור אותה קהילה, למבנה חדש. אבל ייתכן לחלק ולומר ששם (בקהילה שנעקרת) אינם ממשיכים את מנהגיהם בתור מנהגי מקומם, אלא שעל כל יחיד ויחיד עדיין מוטלים מנהגיו הקדומים. והואיל וכל היחידים האלה נשארים ביחד, אינם נבלעים בתוך הקהילה האחרת שכבר נמצאת באותו המקום, אלא הם יוצרים עכשיו קהילה חדשה המורכבת מיחידים שכולם נוהגים כמו שנהגו במקומם הקודם; מה שאינו נכון בנדון דידן, שרוב היחידים בציבור זה באמת אינם נוהגים להתפלל בנוסח עדות המזרח, ועל כן אם נגיד שעכשיו יוצרים קהילה חדשה, הנוסח יקבע על-פי הרוב כנוסח ספרד; היינו שאולי יש לטעון שבבניין חדש לא יהיה צורך להמשיך בנוסח עדות המזרח מצד מנהג המקום (שהרי לבניין חדש אין שום מנהג) ולא מצד מנהגי האנשים (שהרי רוב האנשים מתפללים בנוסח אחר). ועיין בהערה הבאה.

7 שהרי למרות הטענה שהעלינו בסוף ההערה הקודמת, מסתבר יותר לומר שאם עוברים למבנה החדש בתור המשך של הקהילה הקודמת, אז יש להגדירם כממשיכים הקהילה הקודמת ולא כמקימים קהילה חדשה. עדיין יש סניפים נוספים להתיר שינוי נוסח, כמו שצוין בהערה הקודמת, אבל עדיף אם לפחות בצורה רשמית, ואם אפשר גם בצורה יותר מהותית, שישנו את זהותם כקהילה כך שנוכל יותר בקלות להגדירם כציבור חדש שנוצר רק עכשיו, וממילא נלך לפי הרוב הנוכחי.

8 ונראה שהדבר יעזור גם אם ברור שהתקנון החדש יהיה זהה לזה שקיים עכשיו, שהרי מכל מקום הצבעה חדשה על תקנון מראה שיש כאן התחלה חדשה.

9 לגבי השאלה אם בכלל אפשר לשנות, על אף התנגדות מתפללים אחדים, עיין בדברי הרב יוסף הלוי המובאים בשו"ת "דברי יוסף" (סע' ד), שטוען על-פי שו"ת מהרשד"ם (או"ח סי' לה) ש"משום חשש מחלוקת ליכא, דכיוון שהרוב מתרצים בשינוי המנהג לא חישנין למיעוטא... וזה פשוט אין צורך לראיות". אמנם, בשו"ת "חלקת יעקב" (או"ח סי' לו = א סי' עט) טוען על-פי "מגן אברהם" (סי' קג ס"ק לו) ש"צריכין עכ"פ שכל הגבאים יסכימו לזה, שהם נחשבים כז' טובי העיר, ואם גבאי אחד מוחה קשה להתיר נגד דעת המג"א". למעשה נראה שהיכולת לשנות נתונה בידי הגוף המוסמך תמיד להחליט בענייני בית הכנסת, במקביל למה שכתב המהר"ם מרוטנברג בתשובתו המופיעה במרדכי במסכת מגילה (סי' תתכא, ובקיצור ב"בית יוסף" שם באו"ח סי' קג, ושהיא הבסיס לדברי המחבר שעליהם מופיעים דברי המג"א הנ"ל), "ואם ראובן מבני אותה העיר אינם רשאים לשנות בלא דעתו אם הוא עומד וצווח, כיון דאיתיהב אדעתא דכולהו, אא"כ יש שם חבר עיר כרב אשי בדורו במתא מחסיא, דכל מה דאתי אדעתא דידיה אתי...".

10 אמנם ייתכן שבכל מקרה תהיה מחלוקת, בין אם ישנו ובין אם לא ישנו; ואז יש לשקול אם על-ידי שינוי הנוסח באמת תיגרם מחלוקת גדולה יותר. ייתכן גם שתיווצר מחלוקת קטנה בלבד, ויש לדון בכובד ראש אם קירוב הרחוקים שיצמח מהשינוי יהיה מספיק גדול כדי להכריע לטובת השינוי. ואין לדיין אלא מה שענינו רואות בשטח.

אבל כהוראה כללית יש לזוהר ביותר מפני המחלוקת, וכפי שמופיע במחזור ויטרי (ב סע' תקל עמ' 723): "גדול השלום, שאפילו ישראל עובדי ע"ז ושלום ביניהם אמר הקב"ה איני יכול ליגע בהם... אבל בדבר המחלוקת... עיר שיש בה מחלוקת סופה ליחרב... בית הכנסת שיש בה מחלוקת סופה..."

ונסיים בדברי חז"ל במדרש רבה לגבי ברכת כהנים (נשא, פרשה יא אות ז, מד ע"ב): "ר"ש בן חלפתא אומר גדול שלום... שאין הברכות מועילות כלום אלא א"כ שלום עמהם... ר"א הקפר אומר גדול שלום שאין חותם כל התפילה אלא שלום... עושה שלום במרומיו, הוא ברחמיו יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל, אמן."

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן

יצא לאור! שו"ת במראה הבזק, חלק שמיני.

תשובות לשאלות מרבני הגולה. התשובות מתמודדות עם המציאות בעולם מודרני מתפתח בדרך של "דרכיה דרכי נעם". הספרים עוסקים בארבעת חלקי ה"שלחן ערוך" תוך ניסיון לקחת בחשבון גם את החלק החמישי ההופך את התורה ל"תורת חיים".

